

УДК 321.7

Гайко О. С.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

АГОНІСТИЧНА МОДЕЛЬ ДЕМОКРАТІЇ: ПОВЕРНЕННЯ НОРМАТИВНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

У статті розглядається критика агоністичної моделі демократії емпіричної політичної теорії та місце агоністичної демократії в нормативній політичній теорії. Акцент робиться на основних для агоністичної демократії питаннях – поняття політичного та небезпека нейтралізації політичного, сутність демократії, специфіка встановлення гегемонії.

Ключові слова: агоністична демократія, нормативна політична теорія, емпірична політична теорія, політичне, демократія, гегемонія.

Гайко О. С.

АГОНИСТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ДЕМОКРАТИИ: ВОЗВРОЩЕНИЕ НОРМАТИВНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

В статье рассматривается критика агонистической модели демократии эмпирической политической теории и место агонистической демократии в нормативной политической теории. Акцент ставится на основных для агонистической демократии вопросах – понятие политического и опасность нейтрализации политического, сущность демократии, специфика установления гегемонии.

Ключевые слова: агонистическая демократия, нормативная политическая теория, эмпирическая политическая теория, политическое, демократия, гегемония.

Gaiko O.

THE AGONISTIC MODEL OF DEMOCRACY: RETURN OF THE NORMATIVE POLITICAL THEORY

The article analyses the criticism of the empirical political theory by the agonistic model of democracy and the place of agonistic model of democracy in the normative political theory. The basic problems of agonistic democracy - the conception of the political and danger of neutralization of the political, essence of democracy, specificity of establishment of hegemony - are emphasized.

Key words: agonistic democracy, normative political theory, empirical political theory, the political, democracy, hegemony.

Лейтмотивом XIX століття можна вважати конфронтацію між монархією та демократією за легітимність, яка була спричинена фундаментальними змінами в структурі суспільства, саме ці зміни викликали неоднозначну реакцію з боку інтелектуалів – від захоплення А. де Токвіля до відчуття наближення катастрофи, яку ніс із собою процес демонтування традиційної монархії в роботах Д. Кортеса, неминучість корінних змін із занепокоєнням передбачав Ф. Ніцше, і вже на початку XX ст. Х. Ортега-і-Гасет розча-

ровано констатував остаточне домінування демократичної легітимності та спрощення інституту традиційної монархії разом з інститутом аристократії. Але допоки демократія протистояла монархії, і, власне, за своєю суттю була „немонархією” чи „антимонархією” (об’єднуючи різноманітні течії – від ліберальної демократії до соціал-демократії чи консервативної демократії), в ній залишалося непоміченим відсутність послідовних, концептуальних моделей (протестуючи проти монархії, демократія являла собою соціальну реакцію, яка об’єднувала під своїм гаслом всіх, хто не сприймав монархічну легітимність). З остаточною „перемогою” демо-

кратичної легітимності демократія втратила свій головний зміст – відігравати роль опонента монархії, бути її протилежністю (подібно до того, як диктатура за своєю суттю є протилежністю самої демократії, хоча К. Шмітт, майстер знаходити і обґрунтовувати такі парадокси, як взаємозв'язок соціалізму та римо-католицької церкви, чи капіталізму і більшовизму, виявляє ще один парадокс демократії – диктатура заради збереження демократії не вступає в протиріччя із демократією [1]). Отже, встановлення демократичної легітимності викликало необхідність в обґрунтуванні якісно нових моделей демократії, які мали на меті звести демократію від протилежності монархії до конкретного інструментарію та водночас подолати класичне уявлення про демократію, як реалізацію „народної волі”.

Починаючи з робіт М. Вебера та згодом у роботах Й. Шумпетера, Е. Доунса та Р. Даля формуються моделі демократії в рамках емпіричної політичної теорії, що з'явилася на протипагу класичній нормативній теорії. Емпірична політична теорія відмовляється від фундаментального поняття, яке було характерне для класичної теорії – „загальне благо”, протиставляючи йому „приватні інтереси”. Дана теорія, розглядаючи демократію як політичний метод, прагне розробити в рамках економічного детермінізму досить дієвий інструментарій для прийняття політичних рішень та відбору політичної еліти. Подібно до того, як Й. Шумпетер в роботі „Капіталізм, соціалізм і демократія” говорить про те, що ускладнення інструментарію економічної науки призвело до того, що освічені люди, які не є фахівцями в конкретних галузях економічної науки, неспроможні зрозуміти методи економічної науки та її інструментарій (зокрема економічний аналіз), так само в рамках емпіричної політичної теорії демократичні моделі є досить складними для того, щоб населення вільно реалізовувало пасивне виборче право. Для цього вводиться теорія політичної еліти (чи у випадку Й. Шумпетера політичне лідерство, яке отожднюється ним з економічною активністю підприємців, проводячи тим самим паралель між особистими якостями, які необхідні як для підприємницької, так і для політичної діяльності, відповідно, це порівняння, фактично, не допускає до політичної діяльності непрофесійних політиків, оскільки, якщо ми говоримо про те, що займатися успішно підприємницькою діяльністю можуть не всі (а саме на цьому робить акцент Й. Шумпетер), а лише ті, що мають для цього певні здібнос-

ті і навички, то політична діяльність, яка отожднюється з економічною активністю так само вимагає певних якостей, якими не володіють всі, відповідно займатися політичною діяльністю можуть лише ті особи, які мають необхідні навички в даній сфері, себто професійні політики [2]. Саме домінування емпіричної політичної теорії, на думку представників нормативної політичної теорії, призвело до втрати легітимності демократичних інститутів та до зростання популярності правих партій, які намагаються (часто через демократичні процедури) поставити під сумнів, або ліквідувати демократію.

Д. Ролз та Ю. Габермас роблять спробу повернутися до нормативної теорії демократії, в основі якої має бути покладений проект нового суспільного договору, який є продовженням (чи скоріше переосмислення) класичної теорії демократії. Даний проект є відкритим для всіх і має об'єднати учасників з різними поглядами репрезентуючи, тим самим, „волю народу”. В основі нового суспільного договору, в моделі Д. Ролза, є кантіанські принципи моралі, в основі моделі Ю. Габермаса – комунікативна раціональність. Нормативна теорія демократії (в аргументації Д. Ролза та Ю. Габермаса) має розробити раціональну (а за переконанням Д. Ролза, раціональне за своєю суттю є справедливим) модель, в якій різноманіття позицій узгоджувалися і концентрувалися би у вигляді базової ідеї, яку поділять всі, і, відповідно, дану ідею кожен з учасників має розглядати як власну ідею (оскільки вона була кожним учасником підтримана) [3; 4]. Така процедура забезпечує легітимність рішення, оскільки ніхто не може сказати, що базове рішення дискредитує або не відповідає інтересам чи переконанням кожного з учасників і, на думку Д. Ролза та Ю. Габермаса, не повинна викликати відчуження у кожного конкретного учасника. Дана модель, за переконанням Д. Ролза, має вирішити проблему справедливого розподілу ресурсів та позицій у соціальній стратифікації, коли всі учасники мають рівні стартові позиції [5], а на думку Ю. Габермаса, дана модель обмежить життєвий світ від втручання з боку системи (конфлікт обумовлений різними логіками розвитку системи та життєвого світу), яке відбувається, зокрема, через соціальні дотації та формування дискурсу ЗМІ [6]. Таким чином, деліберативна модель демократії побудована навколо ідеї обговорення, яку К. Шмітт пов'язував виключно з лібералізмом, отожднюючи останній з „постійними та безплідними дискусіями” [1].

Продовжуючи спробу „реанімувати” нормативну політичну теорію демократії та звільнити політичну теорію від засилля емпіричної теорії демократії, агоністична модель (презентована Ш. Муфф та Ж. Ранс’єром) виступає опозиційно як до емпіричної політичної теорії, так і до нормативної теорії Д. Ролза та Ю. Габермаса. Агоністична модель демократії може бути зведена до двох фундаментальних питань, навколо яких і будується дана модель, – поняття політичного та, власне, поняття демократії.

Визначаючи поняття „політичне” агоністична модель демократії представляє ліве крило шміттганської політичної думки [7]. Політичне не зводиться (попри поширену думку) до функціонування органів державної влади, які можуть функціонувати без політичного і часто зацікавлені в „нейтралізації” політичного. За своєю суттю політичне не є чимось природнім, скоріше навпаки – в ідеалі політичного не повинно було існувати. Так, на думку К. Шмітта, будь-яке питання – релігійне, культурне, світоглядне, тощо стає політичним, якщо виникає можливість в рамках даного питання провести розмежування „друг”–„ворог” [8]. Наявність політичного ворога є головною передумовою існування політичного. Звідси і виявляється парадоксальна сутність політики як такої, чого в ідеалі не повинно бути, оскільки політичне з’являється лише тоді, коли неможливо вирішити даний конфлікт за внутрішньою логікою тієї сфери, в рамках якої конфлікт відбувається. Але як тільки розмежування „друг”–„ворог” зникає, відразу політичне перестає існувати. Так, Ж. Ранс’єр зазначає: „політика – це не здійснення влади і не боротьба за владу. Це конфігурація специфічного простору, розчленування особливості сфери досвіду, об’єктів, яких сприйнято в якості загальних і підзвітних загальному рішенню, суб’єктів, які мають визначити ці об’єкти і наводити відносно них доводи” [9, с.65]. У роботі „На краю політичного” Ж. Ранс’єр дає таку характеристику сутності політичного: „Традиційне питання: „На якій основі люди об’єднуються в політичне співтовариство?” – завжди є вже і відповіддю, і відповідь ця сприяє зникненню об’єкта, на пояснення чи обґрунтування якого він претендує, тобто форма політичної участі відразу зникає при взаємодії елементів чи атомів товарищескості” [10, с.198]. За такою логікою появі політичних суб’єктів передують поява політичного, а появі політичного – конфлікт з можливістю протиставлення „друг”–„ворог”. Однак існують фактори, які перешкоджають, або лікві-

дують існування політичного, можлива наявність ситуації, яку Ш. Муфф називає „нейтралізацією політичного”, а Ж. Ранс’єр – „занепадом політичного”. Річ у тому, що слово „політика” походить від старогрецького слова πόλις (місто, держава), але від цього слова походить і інше слово, яке є повною протилежністю політичного – „поліція”. Протилежність політичного та поліції зумовлена їхньою різною логікою розвитку, тобто якщо політичне, як ми вже з’ясували вище, виникає на розломі, який переростає в конфлікт, то поліція функціонує як нейтралізатор існуючих, або потенційних, розломів. Сутність поліції в ліквідації порожності, вона, відповідно, до власної логіки, робить „адекватними” одне до одного функції, методи та способи існування. В рамках такої „адекватності” не залишається місця для порожності. Політичне ж виникає, як незадоволення, як певний бунт проти даної „адекватності”. Відповідно, політика вносить деструкцію в існуючу логіку і заради збереження порядку поліція прагне ліквідувати політичне. Ліквідація поліцією політики може відбуватися двома способами – ототожнення поліцією логіки політики із власною логікою, або ігноруючи чи заперечуючи політику. Тепер стає зрозумілою теза, яку ми висловили вище стосовно того, що політичне не зводиться до функціонування органів державної влади, так само як і не зводиться до участі в державних справах чи до перерозподілу ресурсів, оскільки це все може бути (і значною мірою є) характерним для функціонування поліції, яка є за своєю суттю повною протилежністю політики. Однак існуванню політичного перешкоджає не лише поліція, факторам „нейтралізації політичного” може бути соціальне та економічне. Справа в тому, що економічне подібне до політичного, оскільки несе нерівність, тому можна зробити припущення, що з „нейтралізацією політичного” (в основі якого є конфліктність позицій, яка передуює (і є причиною) появі політичного) конфліктність позицій нікуди не зникає і має (при відсутності політичного) реалізовуватися в іншій формі, саме такою формою (при відсутності політичного), в якій конфліктність позицій може реалізуватися в економічне (наприклад, у вигляді економічної нерівності).

Економічне та соціальне є загрозою для політичного саме через те, що вони шляхом перерозподілу ресурсів чи соціальних позицій ліквідує політичне. Політичний ворог через втручання соціального чи економічного перестає бути ворогом політичним (лікві-

дується антагонізм, що є передумовою політичного), а стає економічним партнером, співгромадянином, колегою тощо. Саме цим фактом можна пояснити ідею Ю. Габермаса стосовно того, що через перерозподіл ресурсів (який контролює система) система „колонізує” життєвий світ, у даному контексті ресурси, необхідні для перетворення політичного ворога в економічного партнера, що нейтралізує політичне. Так само один з головних аргументів Платона щодо неможливості брати участь у вирішенні політичних питань простим населенням (демосом), оскільки воно буде використовувати політичні процедури для вирішення власних економічних питань, що є загрозою для політичної діяльності. Нейтралізація політичного, на думку Ш. Муффа та Ж. Ранс'єра, становить серйозну загрозу для подальшого існування демократії, саме з процесом нейтралізації політичного замість ворога політичного з'являється Інший (який не сприймається власне, через свою „іншість”). Так, Ж. Ранс'єр проводить паралель між процесом нейтралізації політичного, яке відбулося в політичному житті Франції, та популяризацією гасла „Франція для французів”, результатом чого стала підтримка консервативних політичних партій та відчуття напруги в суспільстві, яке ототожнювалося з наявністю арабського населення, останнє розглядалося французами як носій чогось неприродного та небезпечного для французів (себто суспільне та політичне життя Франції почали мислити не в термінах політичного ворога, а логікою Іншого). Тепер стає зрозумілим, чому Ш. Муфф пов'язує активізацію правих радикальних рухів в Європі саме з тривалим домінуванням емпіричної демократичної політичної теорії, остання зводила політичне до інструментарію (про що вже було сказано вище), відбору політичної еліти та забезпечення легітимності прийняття рішень в обмін на перерозподіл економічних ресурсів (вводячи у політичний дискурс питання про необхідність забезпечення високих стандартів споживання), відповідно в даному дискурсі не знаходиться місця для протистояння політичних ворогів, оскільки основна дискусія ведеться за перерозподіл ресурсів та справедливе представництво інтересів що призводить до спрощення дискусії в термінах політичного та нейтралізацію самого політичного. Однак, з'являючись на місці „розколу”, навіть через заміну політичної дискусії на дискусію щодо перерозподілу ресурсів та з трансформацією політичного протистояння в економічну нерів-

ність, не зникає лінія розколу, вона може трансформуватися з неприйняття політичного ворога (що є суттю політичного) в неприйняття через інші властивості об'єкту, або просто через те, що „вони” – „не ми” (тобто, функціонує вже не політична логіка, а логіка Іншого). У ліквідації логіки Іншого та „поверненні” політичного і полягає основне завдання агоністичної моделі демократії. Акцент робиться на тому, що неможливо досягнути „єдності” поглядів шляхом раціональних процедур (у чому, власне, і полягає опозиційність агоністичної моделі демократії деліберативній моделі) і взагалі єдність є протилежністю політичного, різноманітні проекти щодо спроби уніфікувати позиції, або пошуки компромісу нейтралізують політичне, наслідками чого стає зведення політичної дискусії до обговорення механізму перерозподілу ресурсів та поява логіки Іншого яка ставить під загрозу саму демократію та подальше існування конкретних суспільств.

Іншим, центральним, питанням агоністичної моделі є питання демократії, яке, як ми плануємо показати далі, має безпосередній стосунок до наведеної нами вище характеристики політичного. Агоністична модель демократії розглядає демократію не як політичний режим, а „як сам режим політики, як форму відносин” [10, с. 202]. Демократія являє собою втручання в „нормальну” логіку архе, яка полягає в переході передачі влади від принципу філіації до принципу багатства [10]. Визначаючи демократію як владу народу, ключове питання полягає в тому, хто має право говорити від імені народу, а хто – ні. Так, ми можемо помітити, що в основі демократії знаходиться логіка виключення, яка позбавляє слова (і права належати до народу) певні групи людей. Так, Платон говорить про те, що ремісники не мають права брати участь у справах політичних, оскільки вони зайняті фізичною працею і в них не залишається часу для того, щоб займатися політикою. Таким чином, Платон під виглядом браку часу в ремісників, фактично, позбавляє їх права брати участь у політичних справах, отже, дану ідею Платона можна висловити більш простою тезою – ремісники не представляють народ, а, відповідно, їхні аргументи чи зауваження не мають враховуватися при прийнятті рішень, оскільки це не аргументи чи зауваження народу. Так само і Аристотель називаючи рабів „істотами, які розмовляють”, теж позбавляє їх права представляти народ. У цьому контексті є досить цікава робота відомого французького лінгві-

ста Е. Бенвеніста, в якій автор досліджуючи індоевропейські мови, прагнув з'ясувати семантику слова „раб”. У результаті дослідження Е. Бенвеніст доходить висновку, що в багатьох індоевропейських мовах слово „раб” ототожнювалось зі словом „іноземець”. На думку дослідника, таке ототожнення раба з іноземцем мало би закріпити статус раба, який не належав до конкретної спільноти, або належачи до неї не мав значної частини прав, які мали члени даної спільноти, таким чином, семантика слова „раб” повинна була не допустити в подальшому можливість почути голос раба, як голос частини народу [11]. Така логіка виключення, як основна властивість, продовжує функціонувати у всіх суспільствах; ознаками цієї логіки сьогодні можна вважати вікове обмеження, обмеження за громадянством чи за психічним станом (цікаві в даному контексті є роботи М. Фуко, який говорить про те, що поняття „психічна неадекватність” з'являється тільки в Новий час з ініціативи державних інституцій і за право „визначати хворих” конкурували між собою медицина та юридична наука). Саме з урахуванням сутності демократії (яка функціонує як логіка виключення) і ґрунтується критика агоністичної моделі демократії ліберальної демократії, яка пробує поєднати два протилежних принципи, які мають різну логіку – логіка демократії та логіка лібералізму. Однак демократією вважається не лише процес визначення того, хто не може представляти народ, а хто презентує народ, демократія є процесом боротьби тих, хто не мав права говорити від імені народу, хто був виключений з народу і слова якого залишалися не почутими за право долучитися до народу і, відповідно, говорити від імені народу. Демократія виступає тоді спробою переорієнтувати символічний простір долучивши до лав народу, чи звести поняття народ до тих груп, які раніше не мали права належати до нього. Саме в цьому полягає специфіка демократії яка представляє сам режим політики як форму відносин.

Отже, пояснивши сутність демократії та політичного в інтерпретації агоністичної моделі демократії, ми акцентуємо увагу на ще декількох моментах даної моделі. Агоністична модель демократії відштовхується від необхідності створити систему, яка буде чутливою до „різноманіття позицій та голосів”. Ця система є запорукою існування демократії та політичного. Ці позиції мають бути агоністичними, але не антагоністичними, тобто не повинні ставити під сумнів існуючу

систему і мають розглядати одне одного як політичного ворога, а не економічного конкурента. Для того, щоб боротьба не перетворилась в суцільний хаос та не викликала пасивність в груп Ш. Муфф вводить грамшійанське поняття „гегемонія” [12]. Відповідно, боротьба між різними поглядами відбувається за право встановити гегемонію, після встановлення якої з'являється опозиція до існуючої гегемонії. Таким чином, кожна група буде прагнути зробити власні цінності та погляди універсальними, а інші групи, які самі прагнуть стати гегемоном, будуть чинити супротив існуючій гегемонії. Така модель націлена на ліквідацію будь-якої спроби встановити консенсус у суспільстві, оскільки він призводить до нейтралізації політичного та ставить під загрозу подальше існування демократії [13;14].

Таким чином, агоністична модель демократії презентує досить амбіційний проект, який орієнтований на відновлення позицій лівого крила політичної теорії та прагне показати можливість існування неліберальної демократії і, разом з тим, має подолати вплив емпіричної теорії демократії. Головна мета даної моделі повернутися до „чистого” розуміння демократії та політики, позбавленого впливу економічного детермінізму і раціональних інтерпретацій, орієнтованих на пошук позицій, які мають влаштувати всіх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шмитт К. Политическая теология / К. Шмитт. – М.: Канон-Пресс-Ц, 2000. – 336 с.
2. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия [Электронный ресурс] / Й. Шумпетер. – Режим доступа: http://www.gumfak.ru/polit_html/shumpeter/content.shtml
3. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас. – СПб.: Наука, 2001. – 417 с.
4. Ролз Д. Справедливость как честность / Д. Ролз // Логос. – 2006. – № 1. – С. 35-60.
5. Литвиненко Н. Концепция справедливости Джона Ролза / Н. Литвиненко // Логос. – 2006. – №1. – С. 27- 34.
6. Хабермас Ю. Отношение между системой и жизненным миром в условиях позднего капитализма / Ю. Хабермас // THESIS. Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1993. – Т.1. – вып. 2. – С. 123-136.
7. Михайловский А. Западное понимание политического Карла Шмита [Электронный ресурс] / А. Михайловский. – Режим доступа: http://www.zlev.ru/161/161_32.htm

8. Шмитт К. Понятие политического / К. Шмитт // Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – С. 35-67.
9. Рансьер Ж. Разделяя чувственное / Ж. Рансьер. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2007. – 264 с.
10. Рансьер Ж. На краю политического / Ж. Рансьер. – М.: Праксис, 2006. – 240 с.
11. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 448 с.
12. Laclau E. Hegemony and socialist strategy / E. Laclau, C. Mouffe. – London: Verso, 2001. – 218 p.
13. Муфф Ш. Карл Шмитт и парадокс либеральной демократии / Ш. Муфф // Логос. – 2004. – № 6. – С. 140-153.
14. Wielgosz P. Chantal Mouffe i paradoksy demokracji [Электронный ресурс] / P. Wielgosz. – Режим доступа: <http://nowakrytyka.pl/spip.php?article251>

УДК 321.1

Поліщук О. С.

Харківський національний
університет ім. В.Н. Каразіна

ПОХОЖДЕНИЯ ПОЛИТИЧНОГО І ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІКА

У статті з позицій політичної та економічної антропології досліджується проблема економічних засад політичного. Аналізуються проблеми політичної еволюції, природного стану і політичної інтеграції. Порівнюються такі форми політичної інтеграції, як система бігменів і вождівство. Розглядаються такі стратегії економічного контролю як фінансування продуктами та фінансування цінностями.

Ключові слова: політична антропологія, політична економіка, бігмен, вождець, азіатський та африканський способи виробництва, фінансування продуктами та цінностями, М. Салінз, Т. Ерл.

Полищук А. С.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО И ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИКА

В статье с позиций политической и экономической антропологии исследуется проблема экономических оснований политического. Анализируются проблемы политической эволюции, естественного состояния и политической интеграции. Сравниваются такие формы политической интеграции, как система бигменов и вождество. Рассматриваются такие стратегии экономического контроля как финансирование продуктами и финансирование ценностями.

Ключевые слова: политическая антропология, политическая экономика, бигмен, вождець, азиатский и африканский способы производства, финансирование продуктами и ценностями, М. Салинз, Т. Ерл.

Polischuk A.

ORIGINS OF THE POLITICAL AND POLITICAL ECONOMY

The problem of economic basis of the political is studied from perspective of political and economic anthropology in the article. The problems of political evolution, state of nature and political integration are analyzed. Such forms of political integration as bigman system and chiefdom are compared. Such strategies of economic control as staple finance and wealth finance are considered.